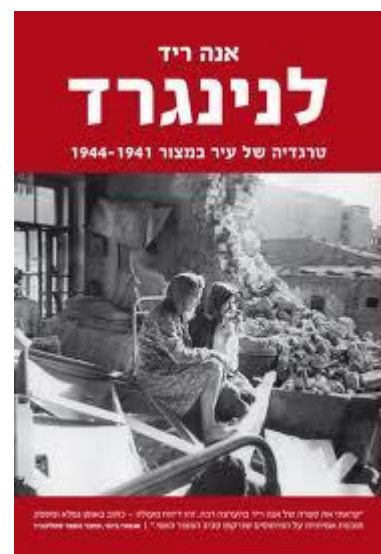

לנינגרד במלחמת העולם השנייה

ריד אנה (2012). לנינגרד – טרגדיה של עיר במצור 1941 – 1944. הוצאת אריה ניר, רמת השבים.

גדי ראונר

קראתי את ספרה של אנה ריד מתוך עמדה ושאלה: מה מורה להיסטוריה יכול להפיק מהספר לטובת הוראתו בפועל. הבנתי כי לא רק ניתן להפיק תועלת וידע מן התיאור וההסבר על האירוע הטרגי, אלא שגם ניתן לנכס כמה וכמה היבטים שעולים בצורה יוצאת מן הכלל בכתיבתה החופשית של המחברת המוכשרת, היבטים שמן הראוי לשים לב אליהם כמורים להיסטוריה בבית הספר.

בעיצומו של קיץ 2011 ובמלאות 60 שנה למצור על העיר, ביקרתי בסאנט פטרסבורג, העיר שנקראה לנינגרד עד שנת 1991. זה היה שבוע נפלא שבו מצאתי את עצמי נכנס ויוצא בהנאה מכנסיות וממוזיאונים, משוטט ברחובות ובשדרות, בכיכרות ובפארקים של העיר. פגשתי מקום שלו והצלחתי להסתדר היטב למרות שאינני דובר ולו מילה אחת ברוסית. הרגשתי מאוהב ממבט ראשון, כמו אל מול עוברת אורח מזדמנת. כך כבשה אותי העיר שנוסדה בשנת 1703 על-ידי פיוטר הגדול ואשר שמשה בירת האימפריה הרוסית עד 1918.

אמנם העיר נושמת היסטוריה בכל צעד ושעל, אך זר לא יכול לדמיין את הדרמה הגדולה שהתרחשה כאן במשך כ- 900 ימי המצור הנאצי בזמן מלחמת העולם השנייה – בין ספטמבר 1941 לבין ינואר 1944.

עברה שנה והתמזל מזלי. ספרה של אנה ריד קרץ אלי מתוך המדף של ה"ארבע במאה" וצרפתי אותו לסל הקניות שלי. אנה ריד היא עיתונאית שפרסמה כמה ספרים על ההיסטוריה של מזרח אירופה. טוב שעיתונאים כותבים היסטוריה. הם עושים זאת מתוך מחשבה לקהל היעד והם מתייחסים בידידות לקורא. עניינו של הספר הוא תיאור על המצור – בראש וראשונה הרעב - והשפעותיו על האוכלוסייה המקומית על רקע הלכי שלטון רודני ומשליט אימה. כמו במקרים אחרים ניתן לקרוא את הספר כנדבך נוסף בהתנסות אנושית קיצונית, חלק מהמעבדה האנושית שבה בוחנים את גבול היכולת של האדם: כמעט 900 ימי המצור בהם עיר שלמה (תחשבו על כל גוש דן במצור !!) וכשלושה מיליון תושבים בתוכה מכותרים על-יד הצבא הנאצי.

אנה ריד מציגה את הרעב כשחקן הראשי של הספר. הוא הגורם לרמאות ולפשיעה אצל בני אדם הגונים כמוני כמוך ולגרירת תופעה קיצונית של קניבליזם. היא מבהירה: "הרעבה המונית לא הייתה תוצר לווי בלתי צפוי או מצער...אלא החלק המרכזי באסטרטגיה הגרמנית... (עמ' 120). מנות קיצוב שהלכו ופחתו, כרטיסיות שנגנבו, שחיתות שלטונית אל מול סבלם של פשוטי העם, כל אל התופעות חברתיות של העיר אשר נעלם מעיני ומליבי בעת הביקור בעיר, אך התעורר לחיים בעקבות קריאת הספר.

...אז מה אנו יכולים להפיק מתוך קריאת הספר כמורים להיסטוריה? אציין בקצרה כמה היבטים:

א. ההזדמנות לשחזר באמצעות הדמיון. כמו בכל ספר קריאה גם כאן המילים הופכות לדימויים חזותיים ההולכים ויוצרים פסיפס של חיים שלמים: רחובות, בני אדם, נופים ובניינים

מופיעים לנגד עניינו. כך ניתן לשחזר את האירוע ההיסטורי באמצעות שברי הדמיון ולהרכיב אט-אט את מראות העבר. אין ספק שאוסף התצלומים המופיע באמצע הספר תורם תרומה חשובה לכך ומשאיר פתח להרחבה דרך חיפוש מידע חזותי נוסף באינטרנט.

ב. **שימוש ביומנים אישיים.** רשימת המקורות הראשוניים והמשניים של המחברת עשירה מאוד. בולט השימוש שהיא עשתה ביומנים אישיים שראו אור במהלך השנים האחרונות ושעוד עתידים להתפרסם. קריאת הקטעים של היומנים האישיים מגבירה את האמפתיה שלנו ביחס לקורבנות. הסיפורים האישיים מבטאים קרבה אנושית לאירוע, עושים אותו נגיש, מכוונים לרגש, מתוך התייחסות אנושית ו"בגובה העיניים". המהלך הצבאי והמדיני מתורגמים ללשון פשוטה ויומיומית. הם הופכים את המצור לטרגדיה חיה וככזאת מוטב שתזכה להבנה מקרוב על-ידי הבאת עדויות של בני אדם שחוו וסבלו ממנו.

ג. **התבוננות במפה.** מכיוון שלאורך הספר מוזכרים מקומות רבים, יש צורך להסתכל על המפות. מפת המחוז והעיר מצורפות בדפים הראשונים של הספר. כך ניתן לעקוב אחרי ההתקדמות של הוורמאכט הגרמני, אחרי המקומות השונים שמוזכרים בתוך העיר ואחרי צירי פריצת המצור לקראת סופו. המפה מאפשרת התמצאות והשלמת המידע המילולי והחזותי.

ד. **גלגולי הזיכרון.** בפרק ההקדמה מתייחסת המחברת לאירוע עצמו ולגלגולו דרך זיכרונות הקולקטיבי. הדברים תמציתיים ובהירים מאוד. בזמן האירוע עצמו המעיט השלטון הסובייטי במימדי הטרגדיה ודיווח על מחסור ומצוקה, אך לא על מוות מרעב. אחרי המלחמה הודתה הממשלה במוות המוני ברעב, אך הזוועות לא פורסמו. עם מותו של סטלין בשנת 1953, הפכו תושבי לינינגרד מקורבנות של אימי המלחמה ל"שחקנים באפוס הלאומי ההרואי", נושאי פולחן של "המלחמה הפטריוטית הגדולה". רק עם קריסתו של המשטר נפתחו הארכיונים והתחילו להתפרסם ספרי הזיכרונות והיומנים האישיים שאיפשרו את תחילתו של המחקר ההיסטורי. השוני בהתייחסות לאירוע בזמנים השונים והבנת המורכבות הפשוטה הזאת הוא חלק מהראיה הביקורתית של ההיסטוריון.

ה. **הצגת דילמות מוסריות.** במהלך תקופת המצור ולאור מדיניות ההרעבה הנאצית חיי התושבים התנהלו מתוך סבך של דילמות מוסריות כשערך החיים האישיים מתנגש בערכים אחרים, כגון אהבה לבני המשפחה, עזרה לזולת, נאמנות לקרובים, הצלת חיים ועוד. כל אלה מועלות על-ידי המחברת באין-ספור מצבים אנושיים.

ו. **כתיבה שיפוטית.** המחברת לא רק מתארת את האירוע. פעמים אחדות היא נוקטת עמדה שיפוטית ביחס למהלכים שהוכתבו על ידי השלטונות הסובייטיים. זו כתיבה מחויבת ובעלת תודעה חברתית. מסר לדורות הבאים ולאלה המחזיקים בעמדות פוליטיות. למשל, היא חוזרת ושואלת מדוע וכיצד ניתן לכוחות הגרמניים להגיע כל כך רחוק לתוך שטחה של ברית המועצות, מדוע לא פונתה האוכלוסייה מבעוד מועד ולפני שטבעת המצור נסגרה ומדוע לא הוכנו מראש מאגרי מזון? היא כותבת למשל: "הכישלון לרוקן את לנינגרד מעודפי האוכלוסייה שלה... היא אחת הטעויות המרות ביותר של המשטר הסובייטי במשך המלחמה כולה, טעות שהביאה למותם של יותר אזרחים מכל שגיאה אחרת" (עמ' 89) או "ב-22 בינואר 1942 עשתה ועד ההגנה הממלכתי במוסקבה מה שהיה צריך לעשות שישה חודשים קודם לכן, והורה על פינוי המוני של לנינגרד" (עמ' 221).

ז. **כתיבת היסטוריה נוגדת- מציאות.** בכמה הזדמנויות ניתן להבין את הביקורתיות של המחברת ביחס להיווצרות האירוע וניהולו כשהיא משתמשת באפשרות של "מה היה קורה אילו?" ידוע לי כי היסטוריונים רבים וגם מורי היסטוריה מתנגדים לשאלה הזאת באומרם כי היסטוריה עוסקת במה שקרה ולא במה שלא היה. אני חולק על עמדה כזאת וחושב שגבולות העיסוק ההיסטורי פתוחים כל עוד השאלות שנשאלות נועדו להרחיב את הדעת ולעורר מחשבה. כך עושה המחברת בכמה מקרים כגון: "לו היה הצבא האדום מבסס נתיב יבשתי

מאובטח אל מחוץ לעיר – שנה לפני שאכן הצליח לעשות כן – לא זו בלבד שמאות אלפי אזרחים היו ניצלים ממוות ברעב, אלא שמפעלי הנשק והתחמושת בעיר היו שבים לייצור רגיל ובכך מועילים למאמץ המלחמתי הסובייטי כולו" (עמ' 135). וגם: "לו היו לרוסיה מנהיגים אחרים, אפשר שהייתה מתכוננת טוב יותר למצור, מונעת מהגרמנים לכתר את העיר כלל ואולי אף מסכלת כליל את הפלישה לתחומה" (עמ' 329).

לסיכום. מחשבה אחרונה שהיא גם משאלה...לו הייתי מבקש לבחון את עצמי כמורה מצליח הייתי עושה זאת באמצעות מידת ההיענות של תלמידי להמלצתי החמה לקרוא את הספר על המצור בלנינגרד בחודשי הקיץ. זה יכול להיות ביטוי ממשי והחזר משמעותי לכל המאמצים שהשקענו במהלך שנת הלימודים. לא מדובר במחקר אקדמי גדוש הערות שוליים, אלא בחיבור ידידותי המעורר לא מעט סקרנות להמשיך ולקרוא בו כמו ברומן היסטורי. הדבר החשוב כאן הוא מסירת מנה גדושה של רוח אנושית בכלל ושל רגישות בפרט, שמתווספות למטענים האישיים של התלמידים למענם ולמען הזולת.